

Les 2: Toneel in de middeleeuwen

Leerdoelen:

- ✓ De leerling begrijpt dat humor afhankelijk is van ons wereldbeeld, en krijgt inzicht in het middeleeuwse wereldbeeld
- ✓ De leerling komt in aanraking met originele Middelnederlandse teksten
- ✓ De leerling leert hoe toneel in de Middeleeuwen werd vormgegeven
- ✓ De leerling leert hoe hij zelf een script kan schrijven
- ✓ De leerling leert samenwerken en taken verdelen in groepsopdrachten

Printen:

- ✓ 4x document: 9.25, *spot of serieus*
- ✓ 15x document: 14.50, *hand-out*
- ✓ 8x document: 13.25, *schrijf een script*

Benodigdheden:

- ✓ 15x blanco A5 papier om op te tekenen
- ✓ Tekenmateriaal

Overzicht lesplan:

9.05-9.10	Introductie
9.10-9.25	Toneel in het heden , onderwijsleergesprek met de voorkennis van leerlingen als uitgangspunt.
9.25-9.45	Spot of serieus? , verwerkingsopdracht waarmee leerlingen inzicht krijgen in het middeleeuwse wereldbeeld
Pauze	
10.00-10.10	Toneel in de late Middeleeuwen , instructie door leraar.
10.10-10.45	Maak je eigen optocht , verwerkingsopdracht voor leerlingen. Geïnspireerd door de middeleeuwen, ontwerpen ze hun eigen kostuums.
pauze	
13.15-13.25	Scriptschrijven voor dummies . Instructie door leraar.
13.25-14.25	Schrijf een script . De leerlingen krijgen de opdracht om van een Middeleeuws verhaal zelf een script te schrijven voor een film of toneelstuk.
14.25-14.50	Klassikaal. Ideeën presenteren.
14.50-14.55	Afsluiting.

HET LESPLAN:

9u10, toneel in het heden

Een onderwijsleergesprek met PowerPoint, met de voorkennis van leerlingen als uitgangspunt.

start de PowerPoint 9.10 - *toneel in het heden* en introduceer het onderwerp bij de leerlingen: het thema van vandaag is toneel, en dan vooral toneel waar je om moet lachen.

N.B. Van het onderstaande is het handig om een schema te maken op het bord, zodat later de vergelijking kan worden gemaakt met toneel in de Middeleeuwen.

Stel de leerlingen de volgende vragen (dit gaat over toneel in het heden):

Wie spelen er toneel?

Voorbeelden van antwoorden:

*individuen, groepen.

*betaalde acteurs, onbetaalde amateurs.

Wanneer spelen mensen toneel? Zijn er speciale momenten waar toneel bij hoort?

Voorbeelden van antwoorden:

*Op bepaalde feestdagen, bij speciale gelegenheden.

*Bij andere evenementen zoals markten.

Waar spelen mensen vaak toneel?

Voorbeelden van antwoorden:

*op een afgesloten set, waar opnames worden gemaakt.

*in een daarvoor bedoelde setting, zoals een schouwburg.

*spontaan, op straat.

Waarom spelen mensen toneel? Wat is het doel/de functie?

Voorbeelden van antwoorden:

*mensen vermaken

*Een les leren. Een boodschap of moraal overbrengen.

Een casusvoorbeeld. Dit toneelgezelschap “Uilenspiegel” speelt dus toneel, maar:

- *Wie zijn zij? Hoe groot is de groep? Worden ze betaald?
- *Wanneer spelen zij toneel?
- *Waar spelen zij toneel?
- *Waarom/Met welk doel spelen zij toneel?

Het is niet nodig dat de antwoorden precies kloppen. Stimuleer de leerlingen om creatief na te denken over de vragen.

N.B. De naam van dit toneelgezelschap, ‘Uilenspiegel’, is gebaseerd op het personage ‘Tijl Uilenspiegel’, dat zeer populair was in de late Middeleeuwen in de Nederlanden.

We stappen nu over op de vraag: Wat maakt toneel grappig? Wat vinden de leerlingen bijvoorbeeld van Jochem Myjer? Wie vindt hem leuk? Wie vindt hem stom? Hoe kan het dat we allemaal andere dingen leuk vinden?

Laat de leerlingen vertellen welke cabaretier, komische film of serie ze heel leuk vinden, of juist welke cabaretier, komische film of serie ze totaal niet grappig vinden.

De leukste grap ter wereld:

“Een stelletje jagers uit New Jersey loopt in de bossen. Een van hen valt plotseling. Hij ademt niet meer, zijn ogen draaien weg. De ander pakt zijn mobiel, en belt 112. ‘Mijn vriend is dood. Wat moet ik doen?’ De telefonist van 112 zegt: ‘Rustig, ik help je wel. Eerst moet je zeker weten of hij echt wel dood is.’ Het is even stil, er klinkt een schot. De jager komt weer aan de telefoon. ‘Ja, en wat nu?’”

De leerlingen hebben nu gezien dat humor verschilt per persoon. Maar humor verschilt ook van cultuur tot cultuur.

Dit is de leukste grap ter wereld volgens een onderzoek van Trouw. Het onderzoek ging er niet om hoe hard mensen zouden lachen, maar vooral om hoeveel mensen ter wereld om een grap konden lachen. Humor verschilt namelijk in verschillende landen. Komedie heeft als doel om mensen te amuseren en aan het lachen te maken. Maar waar lachen mensen eigenlijk om? Dat is best heel lastig om te bepalen.

Wat mensen grappig vinden verschilt vaak per cultuur. Zo kennen wij de ‘Britse humor’, die we dus onderscheiden van onze eigen humor. Ook is er verschil in wat wel en niet mag. In Engeland wordt naar hartelust gegrapt over het koningshuis. In Nederland ook wel, bijvoorbeeld in de oudejaarsconference van Youp van ‘t Hek. In Thailand is dat absoluut ondenkbaar. Grapjes kunnen heel snel worden opgevat als kritiek. Humor kan al snel ook heel uitdagend zijn.

Humor verschilt dus per persoon, en per cultuur. Dan is het vast ook begrijpelijk dat humor verschilt van tijd tot tijd.

Deze mop komt uit het werk *Philogelos*, de lachvriend, dat bestaat uit 265 moppen. Het is het oudste moppenboek ter wereld. Het enige wat we van de schrijvers weten is dat ze Hierocles en Philagrios heetten en uit Griekenland kwamen, dat in de 4e eeuw bij het machtige Romeinse Rijk hoorde. Sommige moppen snappen we niet meer, zoals deze mop.

Een man uit Abdera droomt dat hij een varken verkoopt voor 100 denariën. Iemand biedt 50, maar hij slaat het aanbod af. Dan wordt hij wakker, houdt hij zijn ogen dicht en zegt: ‘Nou vooruit, 50 is goed.’

Een Griek vertelt zijn probleem aan een dokter-in-opleiding.
 ‘Dokter, als ik opsta heb ik altijd een half uur last van duizelingen, pas daarna voel ik me weer normaal.’
 De dokter reageert: ‘Dan sta je toch gewoon een half uur later op?’

Deze mop komt uit hetzelfde boek, maar hier kunnen we nog wel om lachen.

De moraal van dit verhaal? De komende weken gaan we aan de slag met Middeleeuwse humor. Daarbij kan het dus gebeuren dat we grappen tegenkomen die we niet snappen, of grappen die we nog steeds leuk vinden. Onthoud dus dat Middeleeuwers andere mensen waren dan wij, met andere humor.

Dit brengen we direct in de praktijk met de volgende opdracht.

Spot of serious?

9.25 - spot of serious?

The image shows a page from a book. On the left, there is a medieval illustration of a man in a landscape, possibly a traveler or a soldier. To the right of the illustration is a block of text in a Gothic script, which is a translation of a medieval Dutch text. The text is titled 'COCAGNE' and discusses the concept of 'Cocagne' as a land of plenty and ease. The text is in a medieval Dutch dialect and is presented in a modern, readable font for educational purposes.

Verwerkingsopdracht. De leerlingen splitsen zich op in vier groepen. Elk groepje krijgt vier teksten met slechts één vraag: Is deze tekst spottend bedoeld, of serieus? De groepjes lezen de teksten en discussiëren over deze vraag.

Iedere tekst bestaat uit een moderne Nederlandse vertaling op de ene kant, en de originele Middelnederlandse tekst op de andere kant. De leerlingen hoeven de Middelnederlandse tekst niet te kunnen lezen, maar vinden het wellicht interessant om hem te bekijken.

De antwoorden op deze opdracht zijn as volgt:

“De reist van Sint Brandaan”: Serieus.

Deze tekst komt uit ‘de reis van Sint Brandaan’. Hij was een heilige uit Ierland. In dit verhaal gaat Sint Brandaan op een reis, op zoek naar de waarheid over God. Hij beleeft onderweg allerlei bijzondere dingen. Voor middeleeuwers was dit zeker geen spottend verhaal, maar onderdeel van de literaire traditie van heiligenlevens, uitgebreide verhalen over heiligen.

“Cocagne”: Spottend.

Deze tekst gaat over ‘luilekkerland’. Middeleeuwers dreven vaak spot met gedrag dat ze slecht vonden - zoals luiheid en veel eten. Je hoorde immers sober te leven. Het bespotten daarvan deden ze door omkering, dus door het slechte gedrag in de spottekst juist heel erg aan te prijzen. Het was dan de bedoeling dat de lezer of luisteraar juist zou gaan inzien dat zo’n land helemaal niet leuk was om te wonen.

“De koning vraagt”: Serieus.

Dit fragment komt uit het Boek van Sidrac, een middeleeuwse encyclopedie waarin antwoord wordt gegeven op de meest uiteenlopende vragen. Voor de Middeleeuwer was een vrouw iemand die instabiel was, een beetje als een kind, die beschermd moest worden en niet teveel moeilijke taken moest krijgen. De man was de baas over de vrouw, maar was ook voor haar verantwoordelijk. Als een vrouw dus een slechte reputatie had, werd dat de man zeer aangerekend.

“De aap en de eenhoorn”: Serieus.

Deze tekst is afkomstig uit een bestiarium van Jacob Van Maerlant. Een bestiarium een boek waarin beesten en planten uitgebreid beschreven werden. Van Maerlant was ervan overtuigd dat deze informatie klopte - dat had hij immers zelf weer in andere boeken gelezen. In de Middeleeuwen was boekenkennis heel belangrijk. Als een zeer geleerde Romein als Plinius iets had opgeschreven over eenhoorns en apen, moest dat wel kloppen. Het was niet nodig om zelf op onderzoek uit te gaan of de informatie wel echt klopte.

N.B.: Neem de teksten van deze opdracht weer in, of vraag de leerlingen ze goed te bewaren. We hebben ze later nog nodig.

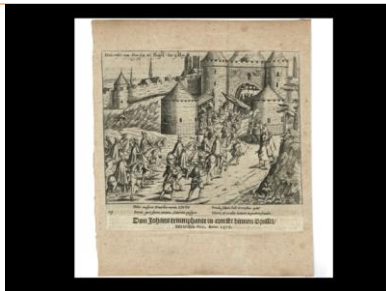
10.00 - toneel in de late middeleeuwen

Een instructie met ppt. Veel gebruikte afbeeldingen zijn ontleend aan het artikel van B.A.M. Ramakers dat u kunt vinden onder het kopje ‘meer lezen’.

Start de ppt. Introduceer het onderwerp bij de leerlingen: Het thema van deze presentatie is toneel in de Middeleeuwen. We zullen zien of dat heel anders is dan toneel in de moderne tijd.

N.B. Op de ppt is een schilderij van Jeroen Bosch te zien. Het gaat hier om een humoristische satire. Het mikpunt van spot is niet de goochelaar, maar het publiek dat zich voor de gek laat houden en tegelijkertijd wordt beroofd door de werkelijke bedrieger, de dief die links in beeld een geldbuidel steelt.

We hebben een overzicht gemaakt van toneel in het heden: Wie, waar, wanneer en waarom. Indien er bij de presentatie over toneel in het heden een overzicht op het bord is gemaakt, kan dat nu worden aangevuld.

Wie speelde toneel?

*betaalde gezelschappen, gesubsidieerd door overheid, zogenaamde ‘rederijderskamers’.

*gezelschappen die voor één keer bijeenkomen, spontaan, amateurs

Waar speelde men toneel?

*meestal op straat, soms op speciale karren die werden gebruikt als podium. Een gezelschap kon daarmee makkelijk rondreizen.

*Er werden ook optochten gehouden waar de karren in meereden, en waar verklede mensen in meeliepen.

Wanneer speelde men toneel?

*feestdagen: bijvoorbeeld een blijde intrede (een feest ter ere van het bezoek door een vorst - op deze dia is zo'n blijde intrede afgebeeld) of carnaval.

*wedstrijden die door steden werden georganiseerd. Ook interstedelijke wedstrijden. In sommige gevallen kreeg een gezelschap zelfs een boete als ze niet meededen.

Er waren ook prijzen te verdienen. Een hoofdprijs en een tweede en derde prijs. Daarnaast kon worden gedongen naar vele andere prijzen, zoals een prijs voor het mooiste blazoen (het wapenschild van de kamer, een soort logo), het beste spel (in de zin van de beste acteerprestaties), de mooiste eenstemmige zang (van een lied), de van verst komende kamer en voor de kamer die het hoogste bedrag inlegde (in de loterij die vaak bij een rederijderswedstrijd georganiseerd werd). Ten slotte waren er enkele troostprijzen te vergeven.

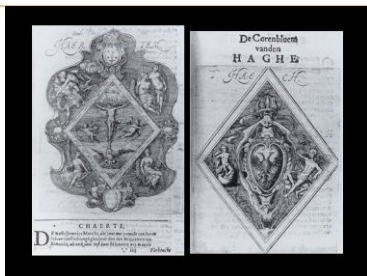

Op de dia zie je een tekening van een decor gebruikt bij een rederijderswedstrijd 1606.

Hoe werd zo'n toneelstuk door een gezelschap in elkaar gezet? Dit voorbeeld gaat over rederijderskamers.

Kamers bestonden uit leden, die allemaal verstand moesten hebben van de *artes liberales* (toneel, kunst, literatuur, etc.)

De leden waren betrokken bij de voorbereidingen van toneelstukken. De dichters schreven de toneelstukken, de schilders (zoals Jeroen Bosch) zorgden voor decors, kostuums en maskers.

Op deze dia zie je een tekening van een blazoen.

De eerder genoemde blazoenen zijn de wapenschilden, de beeldmerken van de rederijderskamers. Tijdens intredes werden ze voor de kamers uitgedragen en tijdens opvoeringen werden ze aan de bovenlijst van de toneelfaçade gehangen.

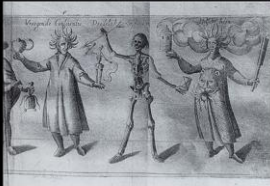

Op deze dia zie je een tekening van kostuums.

Kenmerkend voor vele kostuums is dat ze gemaakt werden van papier. Zoals te zien is, dragen de personages overwegend fantasiekostuums.

Deze dia toont nog meer kostuums.

Deze dia toont nog meer kostuums.

Deze dia toont nog meer kostuums.

Interessant hier is, dat het niet zozeer gaat om fantasiefiguren. In de optochten liepen ook figuren mee die in de toneelstukken vaak op de hak genomen werden, zoals kerkelijk personen.

Jullie beurt!

Nu kunnen de leerlingen zelf aan de slag met de verwerkingsopdracht over toneel in de Middeleeuwen.

10.10 - maak je eigen optocht

Creatieve verwerkingsopdracht. Deze opdracht is individueel, hoewel overleggen mag. De leerlingen gaan zelf een optocht maken door allemaal één fantasiefiguur in de optocht te maken. Hun inspiratie halen ze uit twee bronnen: de getoonde afbeeldingen uit de ppt, en de schilderijen van Jeroen Bosch.

Start de ppt. De ppt dient ter inspiratie, en moet dus tijdens het maken van de opdracht aanstaan. De afbeeldingen komen vanzelf voorbij en herhalen zich tot u op [ESC] drukt. Als leerlingen de beschikking hebben over laptops, kunnen ze zelf ook op zoek naar schilderijen van Jeroen Bosch.

- ✓ Vraag de leerlingen om allemaal een figuur te bedenken, en spreek goed af of de figuur naar links of naar rechts moet kijken. Anders staan straks in de optocht alle neuzen een andere kant op.
- ✓ Vraag de leerlingen om 10u40 om af te ronden en hun ontwerpen op een rij op te hangen, zodat het een echte optocht is. Ze kunnen elkaars werk dan nog even bekijken.

Het is handig als de ideeën worden verzameld en bewaard. Als de leerlingen moeten nadenken over hun eindopdracht, kan hun denkwerk van vandaag weer als inspiratie dienen.

Verdere tips

- **1 minuut per pagina**
- Film of toneelstuk?
- Beschrijf het decor / de filmset
- Beschrijf de kostuums
- Geef een beschrijving van de *props*

Verdere tips bij het schrijven van je script.

Soms is het lastig om in te schatten hoe lang je toneelstuk of film duurt. Voor een (getypt) script geldt dat je per pagina ongeveer een minuut moet rekenen. Natuurlijk hangt dit ook af van de inhoud.

Verdere tips

- 1 minuut per pagina
- **Film of toneelstuk?**
- Beschrijf het decor / de filmset
- Beschrijf de kostuums
- Geef een beschrijving van de *props*

Denk altijd eerst na of je een script wilt schrijven voor een toneelstuk of voor een film. Voor een toneelstuk moet je nadenken over het decor, en hoe je personages opkomen en afgaan.

Bij een film moet je juist bedenken op welke locatie je kunt filmen, en wat er op die locatie allemaal mogelijk is.

Denk altijd vooruit tijdens het schrijven! Dan voorkom je dat je er tijdens het oefenen of filmen achter komt dat je een onmogelijke scene hebt bedacht

Verdere tips

- 1 minuut per pagina
- Film of toneelstuk?
- **Beschrijf het decor / de filmset**
- Beschrijf de kostuums
- Geef een beschrijving van de *props*

```
EXT. OP EEN OMBEWOOND EILAND - OCHTEND.
Sint Brandaan en zijn mannen lopen over het strand. Links
zien we de zee, rechts de bomen.
Opwees blijft Sint Brandaan staan - zo opwees dat zijn
stuurman, die vlak achter hem liep, tegen hem opknaalt.
          STURMAN
Wat-
Hij valt stil als hij ziet waar Sint Brandaan naar kijkt.
```

In het script zit al heel veel informatie opgeslagen. Als je het script schrijft, geef dan in het begin kort een beschrijving van hoe de achtergrond eruit moet zien.

Tijdens het oefenen of filmen kun je daar natuurlijk altijd nog veranderingen in brengen.

Zie het gearceerde voorbeeld in het script.

Verdere tips

- 1 minuut per pagina
- Film of toneelstuk?
- Beschrijf het decor / de filmset
- **Beschrijf de kostuums**
- Geef een beschrijving van de *props*

```
Sint Brandaan en zijn mannen lopen over het strand. Links
zien we de zee, rechts de bomen.
Sint Brandaan loopt voorop. Hij heeft een baard en draagt
een kleurrijke mantel.
Hij blijft opwees staan - zo opwees dat zijn stuurman, die
vlak achter hem liep, tegen hem opknaalt.
          STURMAN
Wat-
Hij valt stil als hij ziet waar Sint Brandaan naar kijkt.
```

Als je het script schrijft, geef dan bij elk personage kort een beschrijving hoe hij of zij eruit ziet.

Tijdens het oefenen of filmen kun je daar natuurlijk altijd nog veranderingen in brengen.

Zie het gearceerde voorbeeld in het script.

Verdere tips

- 1 minuut per pagina
- Film of toneelstuk?
- Beschrijf het decor / de filmset
- Beschrijf de kostuums.
- **Geef een beschrijving van de *props***

```
Sint Brandaan loopt voorop. Hij heeft een baard en draagt
een kleurrijke mantel.
De stuurman loopt vlak achter hem. Hij heeft een kaart en
een kompas in de hand.
Sint Brandaan blijft opwees staan - zo opwees dat zijn
stuurman tegen hem opknaalt.
          STURMAN
Wat-
```

Tot slot, de *props*, of in het Nederlands, de gebruiksvoorwerpen die je gebruikt bij het filmen.

‘Props’ zijn voorwerpen die je perse nodig hebt tijdens het filmen, omdat de personages ze ergens voor moeten gebruiken. Het gaat dan dus niet over een jurk of hoed - want dat zijn kostuums - of de gordijnen of bomen - want dat is de achtergrond. Het gaat bijvoorbeeld om een boek wat iemand moet oppakken, of een toverstok waar iemand mee moet zwaaien.

TIP: Hou tijdens het schrijven van je script een apart lijstje bij met deze ‘props’ of geef ze een speciale kleur in je script, zodat je altijd makkelijk kunt zien wat je allemaal nodig hebt.

Nu kunnen de leerlingen zelf aan de slag met een creatieve verwerkingsopdracht over scripts schrijven.

Jullie beurt!

13.25 - schrijf een script

Verwerkingsopdracht. De leerlingen mogen groepjes maken. Dat kunnen dezelfde groepen zijn als bij de opdracht 'spot of serieus', maar kleinere groepen van 2 of 3 personen is ook mogelijk.

EEN DRAAIBOEK	
Wat wordt het verhaal? Geef een korte beschrijving in een paar zinnen:
Welke personages komen er in voor? Geef hun naam, en eigenschappen die belangrijk zijn voor het verhaal.
Personage 1:
Personage 2:

Zij mogen hun eigen script schrijven. Dat kan gewoon op een kladblaadje, in een tekstverwerker of met het eerder genoemde scriptprogramma.

Het script moet worden gebaseerd op één van de vier teksten die bij de opdracht 'spot of serieus' zijn behandeld. Daarbij mogen de leerlingen creatief denken. Zo kunnen ze ook verhalen mixen (Sint Brandaan in luilekkerland) of elementen uit de moderne tijd in de verhalen verwerken (zo hadden wij tijdens onze sessie een groep die het TVprogramma 'freak in het wild' combineerde met het bestiarium van Maerlant).

Stimuleer de leerlingen om in ieder geval snel een globale verhaallijn te verzinnen (de eerste vraag op het werkblad). Daarna kunnen ze eenvoudig de taken verdelen: de een kan het script verder uitwerken, de ander kan aan de slag met kostuums en decors.

N.B. De leerlingen hebben een uur de tijd. Ze kunnen eventueel tussendoor op eigen gelegenheid pauze nemen, of de leraar kan hiervoor ergens een gelegen moment kiezen.

14.25 - Ideeën presenteren

Klassikaal.

Vraag ieder groepje om kort hun ideeën te presenteren. Focus bij elk groepje op een ander aspect (dialogen, kostuums, personages, decors) zodat alles aan bod komt.

Het is leuk en handig als de ideeën worden verzameld en bewaard. Neem bijvoorbeeld de werkbladen weer in of verzamel de tekeningen. Als de leerlingen moeten nadenken over hun eindopdracht, kan hun denkwerk van vandaag weer als inspiratie dienen.

14.50 - afsluiting

Sluit de les af en geef alle leerlingen een hand-out.

Meer weten?

Het onderzoek van Trouw naar de leukste grap ter wereld is te vinden op de volgende pagina van deze handleiding.

J. Janssens, *Uilenspiegel, de wereld op zijn kop* (Leuven 1999).

Over het personage Tijl Uilenspiegel, dat wordt genoemd in het voorbeeld over het toneelgezelschap 'Uilenspiegel'.

Gerritsen, P., Wilmink, W. e.a., *De reis van Sint Brandaan, Een reisverhaal uit de twaalfde eeuw* (Amsterdam 1994)

Over de reis van Sint Brandaan. Dit werk bevat een moderne vertaling van de tekst. Voor achtergrondinformatie over te betekenis en interpretatie van de tekst is het stukje 'Pleidooi voor Brandaan' (vanaf p. 15) interessant. Ook online te vinden op de [DBNL](#).

H. Pleij, *Dromen van Cocagne, Middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven* (Amsterdam 1997).

Over Cocagne/luilekkerland. Ook dit werk bevat een moderne vertaling van de verschillende handschriften waarin het verhaal is overgeleverd, plus een interpretatie van de achtergronden en verschillen tussen de handschriften.

De website van de [Koninklijke Bibliotheek](#) geeft beknopte en uitstekende informatie over het bestiarium van Jacob van Maerlant.

O.S.H. Lie, *het boek van Sidrac, een hondertal vragen uit een middeleeuwse encyclopedie*

Dit werk bespreekt een groot aantal vragen uit het originele boek van Sidrac, maar geeft daarnaast ook een uitgebreide achtergrond over het Middeleeuwse wereldbeeld in het algemeen. Dit boek is daarom ook in de inleiding aanbevolen als een uitstekend werk om te lezen ter voorbereiding op deze cursus. Voor deze les is vooral het hoofdstuk over de verhouding tussen man en vrouw van belang.

Over toneel in de late middeleeuwen:

Ramakers, B.A.M., 'De "Const" getoond. De beeldtaal van de Haarlemse rederijkerswedstrijd van 1606' In: Reindert Falkenburg et al. (red., ed.), *Hof-, staats- en stadsceremonies. Nederlands Kunsthistorisch Jaarboek 49 (1998)*, p. 128-183.

Ook online te vinden op de [DBNL](#).

Humor verschil

door Monic Slingerland – 11/02/06, 00:00

Humor is vaak gezagsondermijnd. Lastig om in te voelen voor Nederlanders, die onder het gezag van koningshuis, religie, politie en gezin vandaan gekomen zijn.

'Humor is het lastigste exportproduct', zegt Jacob Vossestein. Hij is intercultureel trainer bij het Koninklijk Instituut voor de Tropen.

Grappen die in het ene land tot gebulder leiden, kunnen elders een pijnlijke stilte tot gevolg hebben. Dat heeft alles te maken met onzichtbare grenzen, met gevoeligheden die per cultuur verschillen, met het verschil tussen een grap en een grapje. Eén ding is overal hetzelfde, behalve misschien in Nederland. Als de grappenmaker laat merken dat hij de ander duidelijk dommer vindt dan zichzelf, kan dat helemaal misgaan. Dat wordt al snel opgevat als een uitdrukking van haat.

Als humor ergens op strandt, dan is het op hiërarchie. Humor is vaak gezagsondermijnd. Twee medewerkers die samen om hun baas lachen, dat kan best, als die baas er tenminste niet bij is. Dat geldt wel zo ongeveer in alle culturen. Maar als die baas de koning is, of de koningin, dan is het uitkijken. In Engeland wordt naar hartelust gegrapt over het koningshuis. In Nederland ook wel, bijvoorbeeld in de oudejaarsconferentie van Youp van 't Hek. In Thailand is dat absoluut ondenkbaar, zegt Jacob Vossestein. Hij had een keer voor een presentatie een uitdraai gemaakt van het portret van koningin Sirikit. 'Dat lag op tafel. Daar mocht, zei de Thaise gastspreker, absoluut geen koffiekopje op gezet worden. Laat staan dat er iets in de grappende zin over gezegd kon worden.'

Dat geldt ook voor de persoon van Atatürk, stichter van de Republiek Turkije. Vossestein: 'Zijn portret hangt altijd heel hoog, bijna tegen het plafond. Over Atatürk mogen absoluut geen grappen gemaakt worden, ook niet als je onder Turken in Amsterdam bent.' Een cartoon over Atatürk die in een Nederlandse krant verschijnt, daarvan zou heel Turkije in opstand komen, denkt Vossestein.

Lastig om in te voelen voor Nederlanders, die onder het gezag van koningshuis, religie, politie en gezin vandaan gekomen zijn.

Zo kon de Amerikaanse journalist Jeff Koyen, redacteur van The New York Press, niet begrijpen dat grappen over de stervende paus uit den boze zijn. Hij plaatste vorig jaar maar een artikel van een columnist met onderbrekenlol over Johannes Paulus II. Er kwam veel protest, onder meer van Hillary Clinton. Koyen nam ontslag, boos dat zijn baas hem niet steunde.

Op hun beurt kunnen westerlingen weer verbaasd zijn die in Egypte verzeild raken bij een afia, een grappenwedstrijd. Deelnemers beledigen daarbij twee aan twee elkaars vader of moeder, volgens een opgegeven thema. Dat gaat natuurlijk met dubbelzinnigheden gepaard. 'Jouw vader is zo klein dat.....', of 'Jouw moeders borsten maken zulke rare geluiden dat...'. En dat in een land waarin hoge idealen gelden voor het gezin.

Eerst maar eens de leukste mop ter wereld, of liever gezegd de grap waar wereldwijd de meeste mensen om moeten lachen. De universiteit van Hertfordshire, benoorden Londen, deed in 2001 onderzoek naar verschillen in gevoel voor humor wereldwijd. Met als beperking dat er wat meer westerlingen en wat minder Afrikanen en Aziaten aan meegedaan hebben. Onderzoekers van het LaughLab vroegen deelnemers hun leukste grap in te sturen. Op grond daarvan maakten ze een top tien van grappen en vervolgens legden ze die weer voor aan lachers in verschillende landen. Wat blijkt: Duitsers hebben het breedste gevoel voor humor, Amerikanen en Canadezen lachen om grappen die hun superioriteitsgevoel voeden. Denen, Fransen en Belgen houden van absurde, surrealistische grappen.

'Een stelletje jagers uit New Jersey loopt in de bossen. Een van hen valt plotseling. Hij ademt niet meer, zijn ogen draaien weg. De ander pakt zijn mobiel, en belt 112. 'Mijn vriend is dood. Wat moet ik doen?' De telefonist van 112 zegt: 'Rustig, ik help je wel. Eerst moet je zeker weten of hij echt wel dood is.' Het is even stil, er klinkt een schot. De jager komt weer aan de telefoon. 'Ja, en wat nu?'" In deze grap is de lacher altijd slimmer dan de jager. Niemand wordt gekrenkt, beledigd of terechtgewezen.

Vossestein: 'Iemand toelachen is altijd goed, lachen met iemand ook. De grens ligt bij lachen óm en uitlachen.'

Uitlachen betekent iemand naar beneden halen.

Dat uitlachen kan niet als die ander heel belangrijk is, onaanstastbaar zelfs. Of zo onzeker dat die aan het wankelen gebracht wordt. Vandaar dat een grap met verkapt kritiek vooral hard aankomt als die gericht is op iets dat bepalend is voor de identiteit. Hier komt religie om de hoek kijken. Vossestein: 'De islam is zo belangrijk voor de identiteit voor moslims, dat die zelfs boven huidskleur verheven is. Dus dat is niet iets om grappen over te maken. Je tast de identiteit aan.'

Grappes over iemand worden al snel opgevat als kritiek. Zo'n uiting van superioriteit zit bijvoorbeeld in de cartoon van Tom Janssen - ook in internationale kranten verschenen - over vier moslims die een krant lezen met berichten over bomaanslagen en zelfmoordacties, en die schande spreken over de cartoon over Mohammed die er in staat. De mannen zijn blijkbaar zo dom dat ze niet begrijpen hoe hypocriet ze zijn. De tekenaar is superieur, de lachers ook. 'Dat is erg protestants, zo'n vorm van humor.'

In landen met een in het protestantisme gewortelde cultuur, zoals Nederland en de VS, is het gebruikelijk om kritisch naar zichzelf te kijken. 'We gaan ervan uit dat anderen dat ook doen, net als wij. Als dat niet zo is, is het misverstand geboren.' In een cultuur die positief staat

tegenover kritiek en zelfkritiek, zijn de grappen anders dan in een cultuur waarin het belangrijk is, respect voor de autoriteit te hebben. Op de serieuze Engelstalige site islamway.com eindigt een artikel over humor in de islam met zeven tips. De eerste: Lever nooit kritiek. Andere tips: Toon respect voor de persoon met wie je grappen maakt, en: Bij een eerste ontmoeting kun je beter geen grapje te maken.

Zoals het gevoel voor humor zelfs al sterk verschilt tussen Nederlanders en Duitsers, lopen ook in Azië de gevoeligheden voor grappenmakerij zeer uiteen. Zo vertellen Japanners veel taalgrapjes over misverstanden tussen mannen en vrouwen, maken Chinezen dubbelzinnige grappen met seksuele ondertonen, is in de Indiase Bollywoodfilms de humor onschuldig - eerder plagerig dan pesterig - en mag nooit gespot worden met de verhouding tussen ouders en kinderen, want die is heilig.

De Nederlander Ame Maas, die een marketingadviesbureau heeft en veel in Azië werkt, zat ooit met vier Japanners aan tafel. Hij aan de ene kant, de Japanners aan de andere kant, gerangschikt op volgorde van belangrijkheid. De meest rechts zittende Japanners voerden het woord, de meest linkse waren daar niet belangrijk genoeg voor. Tot een van hen nieste. „Wat een herrie", zei de meest rechtse Japanner. Ame Maas: „Ik lachte, de anderen niet. Het was dus niet grappig bedoeld." Waren het Britten, dan zou iedereen er een grap in gezien hebben.

Japanse humor? Ame Maas: „Dat is lastig te omschrijven. Anders dan Chinese humor, daartussen is een groot verschil." Met Chinezen is het makkelijk grappen maken, omdat men in dat land goed tegen chaos en dubbelzinnigheid kan en niet erg gehecht is aan orde en structuur, zoals in Japan. Van zelfspot raken Japanners in de war. Ze weten niet meer hoe de hiërarchische verhoudingen liggen als iemand zichzelf met een grap omlaag haalt.

De bestandheid tegen dubbelzinnigheid is erg bepalend voor het soort gevoel voor humor. Maas: „Duitsers zijn op orde gesteld. Dat betekent dat je geen grappen maakt in een serieuze context. Grappen maak je in Duitsland op een podium waar men komt om te lachen. Een voordracht in Duitsland begin je niet met een grapje, zoals in Engeland, waar men makkelijk schakelt tussen grappen en serieuze zaken. Vandaar dat Nederlanders vaak denken dat Duitsers geen gevoel voor humor hebben. Dat hebben ze wel, maar anders dan wij."

Wat hem vooral opvalt is, hoe verschillend humor uitwerkt in tekst en in beeld. In individualistische landen is men sterk op tekst gericht. In collectivistische landen op beeld. Maas: „Vandaar dat niet de geschreven columns van Theo van Gogh tot de grootste verontwaardiging leidden, maar juist de film die hij heeft gemaakt, 'Submission'."

Dat kan ook verklaren dat het juist cartoons over Mohammed zijn, die woedende reacties ontketend hebben. Het beeld heeft in de islamitische cultuur een sterkere zeggingskracht dan het woord.

Alle grappen, waar dan ook, hebben een omgeving nodig, publiek dat meelacht, of om wie gelachen wordt. De context is het bed waarin iedere lach geboren wordt. Dat is het probleem met de Deense cartoons: ze zijn zonder context geland in een andere cultuur.
